

16. YÜZYILDA İDÂRÎ-İKTİSÂDÎ VE SOSYAL AÇIDAN KARGI KAZASI*

*Ahmet KANKAL***

1071 Malazgirt Zaferi'ni müteakiben, Anadolu'ya akan Türkler tarafından ve muhtemelen Emir Dânişmend'e bağlı kumandanlardan Çarıkın ve Kastamonu civarının fâtihi Emir Karatigin tarafından 1083-1084 yıllarında fethedilmiş olması icâb eden Kargı¹, tarihî kayıtlarda pek zikredilmez. Tarihî seyir olarak Dânişmendliler, Anadolu Selçukluları ve Cândâroğulları'nın eline geçmiş olan Kargı ve civarı, Yıldırım Bâyezid zamanında 1392-1393² yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiş, ancak 1402 yılında Timur'un galibiyeti ile neticelenen Ankara Savaşı'ndan sonra, tekrar Cândâroğulları'na iade edilmiştir. Çelebi Mehmet'in idareye hâkim olmasından sonra, Cândâroğlu hükümdâr İsfendiyâr Bey'in oğlu Kasım Bey ile Çelebi Mehmet arasında bir dostluk vücûda gelmiş, bunun neticesinde de Cândâroğulları arazisinden Çankın, Kal'acık, Tosya ve muhtemelen Kargı, Çelebi Mehmet'in emri ile İsfendiyâr Bey tarafından oğlu Kasım Bey'e terkedilmiştir (1416-1417)³.

Kasım Bey'in hâkimiyetinin Çankın, Kal'acık ve Tosya hâricinde Kargı'ya kadar uzandığını, tahrir defterlerinde geçen ve Kasım Bey'in Çankın'da inşâ ettirmiş olduğu imaretine, Kargı kazasına bağlı Yazıkilise nâm-ı diğer Dereköy adlı karyeyi vakfetmiş

* Bu makale 17-27 Temmuz 1991 tarihleri arasında Uluslararası 11. Çorum Hitit Festivali çerçevesinde düzenlenen ve 26-27 Temmuz 1991 tarihinde gerçekleştirilen Türk Kültür Tarihi İçerisinde Çorum Sempozyumu'nda sunulan tebliğin genişletilmiş şeklidir.

** Ankara Üniversitesi.Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Arş. Grv.

1. Daha geniş bilgi için bkz. Hüseyin Hüsâmeddin, Amasya Tarihi, İstanbul, 1322, C. II; J. H. Mordtmann, İslâm Ansiklopedisi, "Çankın" maddesi, C.II, s. 357-359.; Yaşar Yücel, XÜI-XV. yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Beylikleri, TTK. Ankara, 1980.; M.H. Yinanç, Selçuklu Devri Türkiye Tarihi I. İstanbul 1944, s. 103.

2. Aşıkpaşaoğlu Tarihi, KTB, Ankara, 1985, s.73.; Neşri Tarihi, C.I, KTB, Ankara, 1983, s. 154.; Oruç Beğ Tarihi, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 56.

3. Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s. 87-88.; Neşri Tarihi, C.II, TTK, Ankara 1957, s.540-541.

Köyler:

16. yüzyılda ekseriyeti Türce isimler taşıyan Kargı'nın köyleri arasında dört aded kilise ismi taşıyan köy mevcuttur. Buralarda Bizans döneminden kalma kiliselerin mevcut olduğu ve isimlerin de onlara izafeten verildiği anlaşılmaktadır. 16. yüzyılda Kargı'ya bağlı 44 köyden bugün yarıya yakınının isimleri mevcut değildir. Acaba bu köyler terkedilmiş midir yoksa zamanla isimleri değişmiş midir bunu bilemiyoruz¹⁵.

Kargı'ya bağlı köylerin isimleri aşağıdaki şekildedir:

Afşar	Karakilise
Ağcakilise	Karapürçek
Akkaya	Kan
Argunşeh-Argunşa	Kınıközü
Arıklar	Kızılsin
Bâdâmca	KurdGazi
Bağözü	Mesûdlu
Balluca	Mora
Başvîrân	Obruk
Beğdili	Ortaluca
Çaykışla	Ovaluca
Çehârşenbe	Öküç
Çeştköyii	Pelidcık
Çevlik	Pelitözü-Palutözü
Değirmenözü n.d. Karaoğlan	Rûnkuş
Deliller	Saraycık
Eğzen	Sinânözü
Felikkilise	Vîrâncık
Gökdere	Yalmansaray
Göl	Yaycılar
İnal	Yâzıkilise n.d. Dereköy
Karaboya	Zeytûnözü

15. Bizde yerleşmiş ve yaygınlaşmış bir kültür politikası olmadığından köylerin isimleri sık sık değiştirilmektedir. Bu hareket gerek tarih ve gerekse tarihî coğrafya açısından son derece yanlıştır. Bunun yanısıra değiştirilen köy isimlerinin yerine o köyle hiç alakası olmayan isimler verilmektedir. Kayalık yerlerde kurulmuş yeşilliği, deresi ve akarsuyu olmayan yerlere Yeşildere, Yeşilöz, Kurbagalı vb. gibi akla ve mantığa sığmayacak isimler yakıştırılmaktadır.

Yukarıdaki köyler dikkate alındığında 1521 yılında takrîbî nüfûs açısından en büyük üç köy: 691 nüfûs ile Arıklar; 586 nüfûs ile Rûnkuş ve 423 nüfûs ile Pelidcik köyleridir. 1579 tarihinde ise: takrîbî 1613 nüfûs ile Rûnkuş; 1236 nüfûs ile Arıklar ve 976 nüfûs ile Afşar köyleridir. Görüldüğü üzere Pelidcik köyü Rûnkuş ve Arıklar köyünün tersine yerini muhafaza edememiştir.

Bu köylerin hâsîlat açısından en büyükleri ise: 1521 yılında 8499 akça ile Rûnkuş; 7210 akça ile Arıklar ve 5995 akça ile Pelid-cik köyleridir. 1579 yılında ise: 10870 akça ile Rûnkuş; 9710 akça ile Arıklar ve 8000 akça ile Pelidcik köyleridir. Yine görüldüğü üzere Pelidcik köyü nüfûstakinin tersine hâsîlat açısından yerini muhafaza etmiştir. Hâsîlat deyimiyle vergi gelirleri kastedilmektedir.

Yukarıda verdiğimiz nüfûsa o köyde bulunan kürekçi ve mü-sellemler de dâhildir, ancak bunların vergilerinin bir kısmı hâsîlat içinde olmayıp pâdişâh hâsîlatı içinde yer aldığından köylerin hâsî-latına dâhil edilmemiştir. Ounun için nüfûsa bakıp da hâsîlatın dü-şük olmasına şaşılmamalıdır.

Nüfûs:

Kargı, 16. yüzyılda hudûdlan dâhilinde hiçbir gayr-ı müslim yaşamayan tamamen Türk ve Müslüman nüfûsa sahip bir kaza husûsiyeti taşımaktadır. 1521 tahririnde Kargı şehri "Nefs-i Kargu"¹⁶ diye kaydedilmiş diğer mahallelerinden bahsedilmemiştir. Bu da bize henüz o yıllarda Kargı'nın çok küçük bir yerleşim birimi olduğunu göstermektedir. Bu tahrire göre Kargı mekezinde 381 kişinin yaşamakta olduğu ortaya çıkmaktadır. Yine 1521 yılında nüfûsun ekseriyeti köylerde bulunmakta olup toplam 44 köyde takriben 7325 kişi yaşamaktadır¹⁷.

1521 ile 1579'a kadar aradan geçen 58 yıllık dönemde Kargı'nın nüfûsu bir misli artmış, en çok nüfûs artışı şehrin merkezinde vukûbulmuştur. Ayrıca bu yılda Kargı şehri, Nefs-i Kargı, Câmî-i Kebîr, İmâm Beğ ve Hacı İlyâs adlı dört mahalleye taksîm edilmiş-

16. BA TT 100, s.386.

17. Yukarıda verdiğim rakamlar takrîbî rakamlar olup defterlerde hâne diye kaydedilenler 5 rakamı ile çarpılmış, mücerred ve mu'âf diye kaydedilenler ise tek kişi olarak değerlendirilmiş ve böylece nüfûsun bulunması yoluna gidilmiştir. 1521 tahririnde Kargı merkezinde 70 hâne, 31 mücerred, köylerinde ise 1362 hâne, 493 mücerred ve 22 mu'âf kayıtlıdır. 1579 tahririnde ise Kargı merkezde 177 hâne, 124 mücerred, 16 mu'af; köylerinde 2660 hâne, 1449 mücerred ve 30 mu'âf kaydedilmiştir.

tir¹⁸. Bu mahallelerin nüfûs bakımından en kalabalık olanı 346 nüfûs ile Hacı İlyâs mahallesidir. Bu dönemde Kargı'nın merkez nüfûsu % 169'luk bir artış gösterek takriben 1025'e ulaşmıştır. Yine köylerde yaşayan nüfûs da % 100'ün üzerinde bir artış göstererek 14779'a ulaşmıştır. 1579 yılında dikkati çeken bir nokta diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi bekâr nüfûstaki artıştır.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi en fazla nüfûs Rûnkuş ve Arıklar köyünde bulunmaktadır.

Toprak Tasarrufu:

16. yüzyılda Kargı kazasında yaşayan reayanın elinde tuttuğu ve zirâatle meşgul oldukları topraklara bakacak olursak; 1521 yılında 45 çift, 335 nîm çift ve 345 ekinlü bennâk şeklinde olduğu görülür. 1579 yılında ise çift ve nîm çift sayısında bir azalma söz konusu olup, Çift'in dörtte birine tekabül eden ve "zivle-zevle" diye adlandırılan bir toprak parçası kaydedilmiş ve ekinlü bennâk sayısında da artış olmuştur. Bilindiği gibi ekinlü bennâk kendi geçimini temin edecek kadar nîm çiftten az miktarda toprak parçasını işleyen raiyyete denirdi. Buna göre 1579 yılında 21 Çift, 439,5 nîm çift, 183 zevle ve 362 ekinlü bennâk kayıtlıdır. Bu rakamlar da toprağın giderek parçalandığını ve bütünlüğünü muhafaza edemediğini göstermektedir.

Kargı kazası, çeltik alanları hâriç bırakıldığı takdirde zirâat yapılabilir toprak açısından Çankırı Sancağı'nın en az toprağa sahip kazasıdır.

Kargı kazasında 1521 yılında 1 zeamet, 10 tımar mevcutken bu rakam 1579 yılında 34 tımar sayısına ulaşmıştır. Sipahîlerin isimleri ve ne kadarlık miktarı tasarruf ettikleri metnin sonunda tablo III de gösterilmiştir.

Bağcılık ve Meyvecilik:

Kâtip Çelebi, Kargı'dan "iyi ayvası ve çok üzümü olur" diye bahsetmektedir¹⁹. Tahrir defterlerine baktığımızda gerçekten de bağcılık ve meyveciliğin Kargı'da epey ileri derecede olduğu görülmektedir. Hatta Kargı bağ, bostan ve meyvecilik alanında Çankırı

18. TKGK KKA 81, v. 177b-178b.

19. Kâtip Çelebi, Cihânnümâ, s. 647.

Sancağı'nın on kazası içinde Tosya ve Kal'acık'tan sonra üçüncü sıradadır.

Defterlerde "öşr-ü bağ", "öşr-ü bostan", "öşr-ü meyve", "öşr-ü ceviz", "öşr-ü badem", "öşr-ü soğan" ve "öşr-ü sarımsak" adlı altında toplanan vergi ne kadarlık bir istihşâl yekûnundan alınmaktaydı bunu tespit etmek hayli zordur. Bu sebeple Kargı'da yetiştirilen mahsûlün istihşâl yekûnunu değil de bunlardan toplanan verginin akça olarak değerini vereceğiz. Öşr-ü meyve tabirinin içerisinde Kargı'da hangi tür meyvelerin dâhil olduğu da kesin olarak belli değildir.

Defterlerde bağ, bostan ve meyveden alınan vergiler birlikte kaydedildiğinden, toplanan verginin ne kadarı bağ, ne kadarı bostan ve ne kadarı meyveden alınmaktaydı bunu kesin olarak tespit etmek güç olduğundan her üçünden alınan vergiyi birlikte verdik. Buna göre 1521 yılında bağ, bostan ve meyveden alınan vergi 10295 akça iken 1579 yılında %171'lik bir artışla 27938 akçaya ulaşmıştır. 1521 yılında en fazla bağcılık Arıklar köyünde yapılmaktayken 1579 yılında İnal köyünde yapılmıştır.

Cevizden alınan vergi ilk tahrirde 373 akça iken ikinci tahrirde %61'lik artışla 601 akçaya; bademden alınan vergi ise ilk tahrirde 240 akça iken ikinci tahrirde %73'lük artışla 417 akçaya ulaşmıştır.

Soğandan alınan vergi 99 akça iken %96 artışla 195 akça, sarımsaktan alınan vergi ise ikinci tahrirde 524 akça olarak gerçekleşmiştir.

Görüldüğü üzere en yüksek artış bağ, bostan ve meyve vergisinde olmuştur. 1521 yılında yetiştirilmeyen sarımsak 1579'da yetiştirilmiştir. Ceviz ağacı sayısı ise kaza dâhilinde ilk tahrirde 186 iken ikinci tahrirde 300'e ulaşmıştır²⁰.

Pazar ve İşletmeler:

Bir yerde pazar kurulmasının şartı ne o yerin nüfûs durumuna ve ne de idarî birimin merkezi olma hususiyetine sahip bulunmasına bağlı değilse de yine de pazarlar, şehri tamamlayıcı bir hususiyete sahiptirler.

20. BA TT 100 numaralı defterin Kargı nâhiyesi'ndeki kayıtlara göre her ceviz ağacından iki akça resm alınmıştır. Buna göre toplanan ceviz resmini ikiye bölerek kazadaki ceviz ağacı sayısını tespit etme yoluna gittik.

Kargı'nın merkezinde kurulan pazanın yıllık geliri 1521 yılında 600 akça²¹ iken nüfusun artış göstermesiyle birlikte gelir de 1579 yılında 2000 akçaya ulaşmıştır. Bu gelir Kargı Câmii'nin vakfidir²².

Kargı merkezinde kurulan pazardan başka Öküz köyünde de pazann kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu pazarın geliri ise daha düşüktür olup yıllık 300 akçadır²³. Pazann kurulduğuna dâir kayıt 1579 tahririnde mevcuttur.

Son tahrirde Kargı'da bir boyahanenin olduğu kayıtlıdır. Geliri pâdişâh hâslan içinde yer alan boyahanenin yıllık geliri 500 akçadır²⁴. Boyahanenin hâricinde Kargı'da herhangi bir işletmenin varlığına dair kayıt mevcut değildir.

Pazarlarda satılan mallardan alınan vergileri metnin sonunda vereceğimiz "Öşr ve Resmler" kısmında bulmak mümkündür.

Hububat üretimi:

16. yüzyılda Kargı'da ekseriyetle hububat üretimi yapılmış, buna mukabil bakliyat üretimi hiç yapılmamıştır. Hububatta ise buğday, arpa ve cüz'î miktarda dan üretimi gerçekleştirilmiştir. Kargı, her iki tahrirde de Çankırı Sancağı'nın en az hububat üretimi yapılan kazası durumundadır. Bu da tamamen tabii şartlar ile alakalıdır.

1521 yılında 1044917,5 kg olan buğday üretimi, 1579 yılında %21'lik bir artış göstererek 1274384 kg a ulaşmıştır²⁵. Her iki tahrirde de en fazla buğday Pelidcik köyünde üretilmiştir.

Arpa üretimi de hemen hemen buğday ile aynı düzeydedir. 1521 yılında takriben 981085 kg olan arpa üretimi, 1579 yılında %25'lik bir artış göstererek 1231282 kg a ulaşmıştır. Görüldüğü üzere arpa üretimindeki artış buğday üretimindeki artışa nazaran daha fazladır. Her iki tahrirde de en fazla arpa üretimi Anklar köyünde yapılmıştır.

21. BATT438, s. 738.

22. TKG MKKA 578, v.127a.

23. TKG MKKA 81, v.182b.

24. TKG MKKA 274, s.2.

25. Çankırı sancağında dolayısıyla Kargı kazasında hububattan alınan öşr miktarı 1/8'dir. Kazada üretilen hububat miktarını tespit etmek için alınan öşrü 8 rakamı ile çarpılarak istihâl yekûnunu bulduk. Defterlerdeki kayıtlar müd hesabı ile tutulduğundan 1 müd=20 Kile, 1 Kile=25,656 kg hesabından hareketle de üretilen hububatın kg olarak değerini tespit ettik.

Darı ise 1521 yılında takriben 35918 kg üretilmiş ancak 1579 yılında dan üretimi yapılmamıştır.

Her ne kadar nüfustaki artış %100 olsa da hububat üretimindeki artış %25'ler düzeyinde kalmıştır.

Değirmenler:

Hububat ile alâkalı olduğundan değirmenlerden de bahsetmeden geçemeyeceğiz. Görüldüğü kadarıyla Kargı kazasında iki nevi değirmen mevcuttur. Bunlar tahıl üretimi yapılan yerlerde su veya hayvan gücüyle çalışan ve tahıl öğüten değirmenler ile çeltik üretimi yapılan yerlerde çeltiğin kabuğundan ayrılması işinde kullanılan ding değirmenleridir. 1521 yılında Kargı kazasının 18 köyünde bulunan 32 aded tahıl öğüten değirmenden 1102 akça, 1579 yılında ise 15 köyünde bulunan 58 aded değirmenden 1435 akça vergi tahsil edilmiştir²⁶. Görüldüğü gibi ikinci tahrirde değirmen bulunan köy sayısında azalma olmuşsa da değirmen sayısında artış söz konusudur. İki aded ding değirmeninden ise 40 akça vergi tahsil edilmiştir. Değirmen adedindeki artış gerek nüfus ve gerekse hububat üretimindeki artışla paralellik arz etmektedir.

Çeltik üretimi:

16. yüzyılda Tosya kazası da dâhil olmak üzere Çankırı Sancağı'nda çeltik zirâati sâdece Kargı kazasında yapılmaktadır. Toplam üretimin miktarı hakkında maalesef malûmat sahibi değiliz. Yalnız defterlerde kaydedildiğine göre gerek 1521 yılında gerekse 1579 yılında pâdişâh hâssı için ekilen çeltik tohumu 350 müd²⁷ yani 179592 kg dır. Bu dönemde çeltik bire kaç vermektedir ve istihsâl yekûnu nedir bilemiyoruz. 1521 yılında Afşar, Beğdili, Çehârşenbe ve Rûnkuş köylerinde 130 çeltik hanesi tarafından yapılan çeltik zirâati 1579 yılında yukarıdaki köylere ilâve olarak Çevlik ve Kurd Gâzî adlı köylerin de iştirakiyle altı köyde 392 çeltik hanesi tarafından yapılır hâle gelmiştir. Çeltik hanesi sayısındaki %200'lük artışa nazaran ekilen çeltik tohumu yine 350 müdde kalmıştır.

Pâdişâh hâssı hâricinde Kargı merkezinde ve Rûnkuş köyünde ekilen çeltikten alınan oşr yani vergi miktarı 1521 yılında 8000 ak-

26. Değirmen resmi yahut resm-i âsyâb, diğer sancaklarda olduğu gibi her aya 5 akça olarak tespit edilmiştir.

27. BA TT 100, s.428; TKGM KKA 81, v. 21 lb.

ça 1579 yılında ise 6514 akçadır²⁸. Alınan öşr miktân 1/8 olduğuna göre yetiştirilen çeltiğin akça olarak değeri ilk tahrirde 64000 akça, ikinci tahrirde ise 52112 akçadır, ancak bu kaç kg a tekabül etmek-
tedir bilemiyoruz.

Pamuk (Penbe) üretimi:

Kargı, Çankırı Sancağı dâhilinde Çankırı, Kal'acık ve Keskin kazâlan ile birlikte pamuk üretimi yapılan dört kazadan birisidir. Hem de 1521 yılında tüm sancak üretiminin % 82'sini, 1579 yılında ise %50'sini gerçekleştirmiştir. Her ne kadar Kargı kazasında 1521 yılında 3119 kg olan pamuk üretimi 1579 yılında 6193,5 kg a erişerek %98,5'luk bir artış göstermişse de Keskin kazasında Kızılırmak boylarında yapılan pamuk üretimi ile umûmî yekûn içindeki yüzdeki düşüş arzetmiştir²⁹. Her iki dönemde de en fazla pamuk üretimi İnal köyünde yapılmıştır.

Hayvancılık:

Tahrir defterlerinde resm-i ganem veya âdet-i ağnam şeklinde kaydedilen vergi, kelimenin mânâsı itibariyle koyunlardan alınan vergiyi ifâde etmektedir. Ancak koyundan başka büyük baş hayvan olarak kara sığır ve su sığırının yetiştirilmekte olabileceği de gözden uzak tutulmamalıdır. Hattâ Kargı'nın Kızılırmak'a sınır bir kaza olduğu gözönünde tutulursa su sığırının yetiştirilmekte olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bunun yanında bilhassa topraklarını işlemek maksadıyla çiftçi-köylülerin kara sığır veya öküz yetiştirecekleri de gayet tabiidir. Ancak defterlerde büyük baş hayvanların yetiştirilmekte olduğuna dâir herhangi bir kayıt mevcut değildir.

Hayvancılık bilindiği üzere yaygın olarak köy civarında geçici olarak ikâmet eden veya o köyün üzerine yazılmış, pâdişâh hâslarına tâbi, konar-göçer teşekküller tarafından yapılmaktadır. Ancak bu Kargı kazasında bahsedildiği şekilde değil de köylüler tarafından yapılmaktadır.

28. 1521 yılında bu rakamın 4000 akçalık kısmı Kargı merkezinden (BA TT 100, s.386) geriye kalan 4000 akçalık kısmı ise Rûnkuş köyünden tahsil edilmiştir (Aynı defter. s.388-389); 1579 yılında ise yine 4000 akçalık kısmı Kargı merkezinden (TKGM KKA 81, v.179a), geriye kalan 2514 akçalık kısmı ise Rûnkuş köyünden tahsil olunmuştur.. (Aynı defter, v.187a-187b).

29. BA TT 100, s.441, 443-444 ve diğer sahifelerdeki kayıtlara göre pamuğun okkası 12 akça olarak kayıtlıdır. Alınan öşr miktarı kaydedilirken hem okkası hem de akça olarak değeri yazılmıştır. Okka'yı 1,2828 kg olarak bunun kg olarak karşılığını bulma yoluna gittik.

Kânun hükümlerine göre resm-i ganem iki koyuna bir akçadır³⁰. Bu hüküm gözönüne alınarak, ağnam resmi yekûnundan hareketle Kargı kazası dâhilinde yetişen koyun adedi takriben 1521 yılında 11592'dir. Bu rakamın 1579 yılında 30000 civarında olması muhtemeldir³¹.

Koyun yetiştiriciliğinin yanısıra arıcılık da Kargı kazasında oldukça yaygın görünmektedir. Tahrir defterlerinde "öşr-ü kovan", "öşr-ü petek", "resm-i küvvâre", "resm-i asel" ve "resm-i zenbûriye" gibi muhtelif isimler altında zikredilen ve reyanın elinde bulunan an kovanlarından veya mahsûlden yani baldan alman bu vergiyi biz kovan başına iki akça olarak aldık³². Buna göre 1521 yılında Kargı kazasında 918; 1579'da ise 2363 adet kovan mevcuttur. Aradan geçen 58 yıllık dönemde kovan sayısında da %157'lik bir artış olmuştur. Arıcılık hayvancılığa nazaran daha yaygındır. İlk tahrirde 35 köyde yapılan arıcılık ikinci tahrirde Kargı'nın hemen bütün köylerinde yapılır hâle gelmiştir.

Vakıflar:

Şehirlerin büyüüp gelişmesinde mühim rolü olan vakıf müesseseleri bakımından Kargı kazası 16. yüzyılda oldukça fakir görünmektedir. Merkezde bulunan bir camii, köylerinde bulunan üç mescid, bir türbe, dört zaviye, bir çeşme ve Kızılırmak üzerinde bulunan bir köprüsü belli başlı hayır müesseseleridir.

Zaviyeler muhtemelen Anadolu Selçukluları veya beylikler döneminden kalmadır. Ancak cami ve mescidler Osmanlılar dönemine mi yoksa önceki dönemlere mi aittir bu konuda herhangi bir fikir ileri sürmek isabetli olmayabilir. Hangi döneme âit olursa olsun Osmanlılar buraları aldıklarında mevcut olan bütün müesseselerin vakıf şartlarını kabul ve vakfiyelerine göre de idâmelerini temîn etmişlerdir.

30. Çankırı sancağı kanunnâmesinde resm-i ganem kayıtlı değilse de biz Anadolu Eyâleti'nin diğer sancaklarında olduğu şekilde koyun resmini iki koyuna bir akça olarak aldık.

31. 1521 tahririnde resm-i ganem sipahilere tumar kaydedilirken 1579 tahririnde pâdişâh hâssı içerisinde yer almıştır. Pâdişâh hâssında kayıtlı bulunan âdet-i ağnam tüm sancağın yekûnu olup kazaların hissesine düşen miktarı belli değildir. Bu sebeple Kargı kazasının hissesine düşen miktar tamamen tahminidir.

32. Kovan resmi de kayıtlı olmayıp diğer sancaklarda olduğu şekilde kovan başına iki akça olarak hesap edilmiştir.

Câmi-i Şerif: Şehrin merkezinde Câmi-i Kebîr mahallesinde bulunan bu cami, ne zaman ve kim tarafından inşâ ettirilmiş bilemiyoruz. Ancak 1530 tarihinden önce inşâ edilmiş olduğu aşikârdır. Bâc-ı bâzâr-ı Kargı'nın tamâmı ve Mora köyünde bulunan üç çiftlik yer ile bir değirmen gelirinin yansı camiin vakıflanndandır³³.

Karakilise Köyü Mescidi: 1530 tarihinden önce inşâ edilmiştir. Mora köyünde bulunan üç çiftlik yeri ile bir değirmen gelirinin yansı mescidin vakfidır³⁴.

Mora Köyü Mescidi: 1530 tarihinden önce inşâ edilmiştir. Tûsî adlı bir hayır sahibi Mora köyünde bulunan 33 müdlük yerini mescidin imametine vakfetmiştir³⁵.

Argunşeh-Argunşa Köyü Mescidi: Bu mescid de 1530 tarihinden önce inşâ edilmiştir. Mehmed Bey adlı birisi nîm çiftlik yerini mescide vakfetmiştir³⁶.

Bunlardan başka Çevlik köyü imamına Hacı Çelebi adlı biri bahçesini vakfetmiştir. Ancak bu köyde mescid var mıdır yok mudur bilemiyoruz.

Şeyh Kocalı-Kodah Zaviyesi: Kargı'ya bağlı Mora köyünde bulunan bu zaviyeyi isminden de anlaşılacağı üzere Şeyh Kocalı Kurmuştur. Aynı köyde bulunan iki çiftlik yer zaviyenin vakfidır³⁷.

Şeyh Hacı Zaviyesi: Kargı'ya bağlı Başvîrân köyünde bulunan bu zaviyeye aynı köyde bulunan bir çiftlik yer ile bir değirmen vakfedilmiştir³⁸.

Şeyh Aydın Zaviyesi: Bu zaviye muhtemelen Kargı'ya bağlı Palutöz köyünde bulunmaktadır. "Cândâroğlu Kasım Beğ'den mukarrernâmesi varımış" kaydına bakarak bu zaviyenin 1450 yıllann-

33. BA TT 438, s.738.; BA TT 291, s.245.; TKGM KKA 578, v.127a.

34. BA TT 438, s.738.; TKGM KKA 578, v. 125a.

35. BA TT 438, s.738.; BA TT 291, s.245.; TKGM KKA 578, v.124b.

36. BA TT 438, s.739.; BA TT 291, s.247.; TKGM KKA 578, v.126a.

37. BA TT 438, s.738.; BA TT 291, s.244.; TKGM KKA 578, v.125a.~

38. BA TT 438, s.738.; BA TT 291, s.245.; TKGM KKA 578, v.126a.

da faaliyette olduğu anlaşılmaktadır. Aynı köyde bulunan on müdürlük yer ile bir değirmen zaviyenin vakfidir³⁹.

Elvan Çelebi Zaviyesi: Bugünkü Mecitözü ilçesinde bulunan Elvan Çelebi zaviyesi ile aynı zaviye midir belli değildir. Şâyet aynı zaviye olsaydı Mecitözü o zaman ki Çankırı Sancağı sınırlarının dışında kalıp Zile'ye bağlı olduğundan muhakkak surette "der livâ-i mim veya der kazâ-i mim" ibaresi kayıtlı olurdu. Çankırı Sancağı dışında herhangi bir hayır müessesesine yapılan vakıfların muhakkak surette nerede olduğu Çankırı evkaf defterlerinde kayıtlıdır. Buna göre biz bu zaviyenin aynı bir zaviye olduğunu söylüyoruz ancak kat'î olarak hangi köyde bulunduğu tespit edilemediğinden muhtemelen Palutözü köyü civarında olabileceğini ifade ediyoruz. Palutözü köyüne bağlı Çartvîrân mezraasında üç müdürlük yer zaviyenin vakfidir. Ayrıca Şeyh Lütfullah Çelebi, köy civarında bir değirmen ile Bayındır köyünde bir bahçe satın alıp zaviyeye vakfetmiştir⁴⁰.

Mehmed Beğ veled-i İsmail Beğ Türbesi: Kargı'ya bağlı İnal köyünde bulunan bu türbeye aynı köyde bulunan bir çiftlik yer vakfedilmiştir⁴¹.

Kızılırmak-Kazılcaırmak Köprüsü: Muhtemelen bugün ismi mevcut olmayan Kargı'ya bağlı Argunşeh-Argunşa köyünde bulunmaktadır. Adı geçen köyden Seydî Fakîh ve Murad veled-i İbrahim Köprüyü inşâ etmişler ve Çankırı'ya bağlı Şabanözü köyünden bir miktar yer satın alıp köprünün rakabesine vakfetmişlerdir. Bundan başka Yahya Fakîh adlı biri Zeytünözü köyünde bulunan bahçesini ve Resul adlı birisi de vakfettiği bağ bahâsından yüzelli akçanın ribhini köprünün meremetine sarfolunmak için vakfetmişlerdir⁴².

Yukandakilerden başka Mehmed veled-i İsmail ve Kızıl adlı şahıslar ellerinde duta geldikleri nîm çiftlik yerlerini tarîk-i âmm üzerinde vaz' olunan çeşmeye su getirmek için vakfetmişlerdir⁴³.

39. BA İT 438, s.738.; BA TT 291, s.247.; TKGM KKA 578, v.126b.

40. BA TT 438, s.739.; BA TT 291, s.249.; TKGM KKA 578, v.126b.

41. BA TT438, s.738.; BA TT 291, s.244.; TKGM KKA 578, v.125b.

42. BA TT 438, s.739.; BA TT 291, s.248.; TKGM KKA 578, v.127a.

43. BA TT438, s.739.; BA TT 291, s.247.; TKGM KKA 578, v.126a.

Öşr ve Resmler:

Kargı kazasında alınan öşr ve resmler hakkındaki malûmatı TKGM KKA 81 no'lu defterin baş kısmında bulunan Çankırı Sancağı Kânunnâmesi'nden elde ettik. Diğer bazı sancaklardan olduğu gibi her kazada ayrı bir öşr ve resm tayin ve tespit yerine yalnızca pazarlarda satılan (Çankırı, Tosya ve Kal'acık pazarında) köle ve cariyelerin fiyatları hariç, diğer bütün öşr ve resmler sancağın tamâmı için aynı şekilde tayin ve tespit edilmiştir. Aşağıda Kargı kazasında üretilen mahsûlden alınan öşrün nakid olarak değerini ve diğer resmleri kanunnâmede geçtiği şekliyle, kanunnâmede yer almayanları ise kayıtlardan çıkardığımız şekliyle vereceğiz. Çarığın sancağı ve dolayısıyla Kargı kazasında hububat ve bakliyattan alınan öşr miktarı 1/8 olarak tespit edilmiştir.

Öşr-ü Buğday, Arpa ve Erzen-Dan: Kanunnâmede defter-i 'Atıkde kasabât ve kurâda her İstanbul kilesi buğdaya beşer arpaya ise üçer akça narh tayin olunduğu ve yine narhın aynı şekilde tayin olunduğu ifâde edilmektedir. Darıdan ise bahsedilmemekte olup bunu biz defterden kilesi iki akça olarak tespit ettik. Ancak defter-i 'atık olarak 1521 tahriri esas alınacak olursa ifâdelerde tezat meydana gelmektedir. Çünkü 1521 tahririnde buğdayın kilesi dört, arpanın kilesi ise iki akçadır. Yukarıda ifâde edildiği gibi buğdayın kilesi beş, arpanın kilesi ise üç akça değildir. Buna göre 1521 ile 1579 tarihleri arasında bir tahririn daha yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca vakıf defterleri arasında tanıtmış olduğumuz BA TT 291 numara kayıtlı bulunan defterin bir de mufassalının bulunması icâb ederdi. 1555 tarihli bu evkaf defterine bakarak bu tarihte bir tahririn daha yapıldığını söylemek mümkündür ancak bu tahririn ne mufassalı ne de icmalı mevcut değildir.

Öşr-ü Bağ: Kanunnâmede "defter-i 'atıkde Tosya ve Kargu kadılıklarında bağların öşrü alındıktan sonra resm-i zemîn deyu hilâf-ı emr akça dahî ahnurmiş hilâf-ı kânun alınan resm ref olunmak ferman olunmağın bu defa defter-i cedîde bağlardan fakat öşr kaydolundu öşr alındıktan sonra minba'd resmi deyu dahî nakîd akça taleb olunmaya ve alınmaya" denilmektedir.

Öşr-ü Penbe-Pamuk: Pamuk hakkında kanunnâmede herhangi bir hüküm yoktur ancak defterlerden pamuğun okkası oniki akça olarak tespit edilmiştir.

Öşür-ü Girdgân-Ceviz: Öşür mahsûlden değil de ağacından alınmıştır. Her ceviz ağacından iki akça öşür alınmıştır.

Öşür-ü Badem: Cevizin tersine öşür ağaçtan değil mahsûlden yani bademin meyvesinden tahsil olunmuştur. Defterlerde bademin kilesi on akça olarak kayıtlıdır.

Öşür-ü Kovan: Kanunnâmede öşür-ü kovan hakkında herhangi bir hüküm mevcut değildir. Diğer sancaklarda olduğu şekilde kovan öşürünü kovan başına iki akça olarak hesap ettik.

Öşür-ü Çeltük: Çeltik hakkında da hüküm olmayıp "... ve çeltükçilerin âdet ve mu'tâdlan tebdîl ve tagyîr olunmamıştır ekegeldikleri tohumu tamam eküb kadîmden oligelen 'âdetleri üzere 'amel oluna" denilmektedir.

Resm-i Çift, Nîm Çift, Bennâk ve Caba: Defter-i 'atîkde bütün çift elliye, nîm çift ise onun yansı yani yirmisekizbuçuk akça olarak tayin olunduktan sonra her köyde ne kadar bütün çift varsa çift başına zevâ'id diye beşer, nîm çiftten ise üç akça daha alınmış. Son tahrirde ise zevâ'id diye kaydolan beşer ve üçer akça ref olunmuştur.

Çankırı sancağının çift resmi Anadolu eyâletinin diğer sancaklarının çift resminden fazla olduğundan ne defter-i 'atîkde ne de cedîdde mücerredlere resm takdîr olunmamıştır.

Ekinli bennâktan her iki tahrirde de onsekiz akça tahsil olunmuştur. Caba bennâk resminde ise iki tahrirde farklılık mevcuttur. İlk tahrirde onüç akça alınırken Anadolu eyâletinin diğer sancaklarında oniki akça caba bennâk resmi tahsil olduğundan fazla olan bir akça son tahrirde ref olunmuştur.

Resm-i Âsyâb: Diğer sancaklarda olduğu şekilde her değirmenden ayda beş akça resm alınmıştır.

Resm-i Yaylak: Mirlivaya resm-i yaylak için revgan-ı sâde, şişek ve ganem kaydolunup fazla para- teklîf olduğundan bunun ref olunup defter-i cedîdde resm-i yaylak için 'atîkde ta'yîn olunan kıymetleri mikdân nakid akça kaydolunmuştur.

Âdet-i Deştânî: Bazı kazaların deştânîsi mirlivaya hâsıl yazılmakla reayaya zorluk çektirildiğinden her köyün deştânîsi o köyün sipâhîsine hâsıl yazılmıştır.

Bâc-ı Bâzâr: Pazar bacını kanunnâmede geçtiği şekliyle aldık: "...ve bâzâra gaile gelüp satılsa her müdde bir kile alınur kul ve câriye ve at ve katır ve sığır satılsa iki akça bâyı'den ve iki müşteriden alınur sığır boğazlanub satılsa iki akça alınur yazılı kasap koyunu getürüb boğazlayup satsa iki koyuna bir akça alınurimiş kemâkân vech-i meşrutî üzere defter-i cedîde kayd olundı ve kadîmden taşradan koyun getürüb satan kasabdan dâhi iki koyuna bir akça alınmak mu'tâd iken hâliyen koyun başına birer akça alınur ve at ve katır ve merkeb yükile satılan yaş üzüm ve elma ve armud ve kiras ve sa'ir meyve yükünden bir akça alınmak mu'tâd iken hâliyen taş akçası deyu muhtesip tarafından dahî bir akça alınur ve dükkânlardan taşra oturub me'kûlât kısmından ehl-i sûk her ne satarsa sergi resmi deyu kadîmden iki pul alınmak mu'tâd iken hâliyen yanmışar akça alınur ve tağarcık ve torba ile üç dört vukiyye yün ve tiftik getürüb satanlardan nesne alınmak mu'tâd değil iken hâliyen zulmen birer mikdâr yün ve tiftik alınur ve ayağda durub cüz'î bez ve keten satanlardan muhtesib arşun akçası ve yükü gelen meyvedan taş akçası deyu zulmen akça alub zulm ider deyu Mevlânâ Kengın Kadısı Muslihüddin virdüğü bâc ahvâline müte'allık hüccet dergâh-ı mu'allâya 'arz olundukda kânûn-ı kadîm ri'âyet olunub... hadis olan zulm ve bid'atler ref olunmak ferman olunmağın ber müceb-i fermân-ı 'âlî kadîmden... ve sergi resmi kadîmden alınugeldüğü üzere iki pul alına kirpas ve yün ve tiftik yükünden iki akça alına yün yüzüb satandan kırk akçada bir akça alınur... Esir bacından gayrı livâ-yı mezbûrda vâki' olan hazarların sâ'ir hususlarda alınan baci nefsi Kengın bâzânnda alınan bâc gibidir".

Öşr-ü meyve, bostan soğan ve sanmsak hakkında hüküm bulunmayıp bunların tespiti de oldukça güçtür.

Netice:

Kargı, 16. yüzyılda Çarıkın Sancağı'nın on kazasından birisi olup merkezdeki dört mahellesi ve kırkdört köyü ile birlikte tamamen Türk ve Müslüman bir nüfusa sahiptir. Köyleri ekseriyetle Devrez Çayı ve Kızılırmak boyunca teşekkül etmiştir. Köyleri içinde sâdece dördünde kilise ismi bulunup diğerleri Türkçe isimler taşımaktadır. Bunlardan ancak yansının ismi 16. yüzyılda olduğu şekliyle bugüne ulaşmıştır.

Zirâat yapılabilir toprak açısından oldukça az bir araziye sahip bulunan Kargı, çeltik alanları hâric bırakıldığı taktirde Çarıkın Sancağı'nın en az toprağa sâhip kazası durumundadır. Bu sebeple

hububat üretimi de fazla değildir. Bağcılık ve meyvecilikte ise hububatın tersine oldukça zengindir.

Tosya'nın da içinde bulunduğu Çankm kazalan içinde Çeltik zirâati sâdece Kargı'da yapılmaktadır. Çankm Sancağı pamuk üretiminin 1521 yılında % 82'sini, 1579 yılında ise %50'sini gerçekleştirmiştir. Hayvancılık alanında ise daha çok koyun yetiştiriciliği ve arıcılık yaygındır.

Merkezde ve Öküz köyünde kurulan iki pazara sahiptir.

Kaza dâhilinde vakıf eseri olarak bir cami, üç mescid, bir türbe, dört zaviye, bir çeşme ve Kızılırmak üzerinde bulunan bir köprüsü mevcuttur.

1520 yılında bir zeamet on tımar mevcutken bu rakam 1579 yılında otuzdört tımar sayısına ulaşmıştır.

Kazanın vergi geliri 1521 yılında 168539 akça iken 1579 yılında 215107 akça olarak gerçekleşmiştir.

TOBLO I. KARGI MAHALLELERİ VE NÜFÛS DURUMLARI

MAHALLELER	HÂNE		MÜCERRED		MUAF	
	1521	1579	1521	1579	1521	1579
Nefs-i Kargı	70	20	31	6	-	14
Câmi-i Kebîr	-	48	-	36	-	-
İmâm Beğ	-	51	-	27	-	1
Hacı İlyâs	-	58	-	55	-	1
YEKÛN	70	177	31	124	-	16

TABLO II. KARGI 'YA BAĞLI KÖYLERİN NÜFÛS VE HÂSILATI

240

AHMET KANKAL

KÖYLER	1521 TAHRİRİNE GÖRE					1579 TAHRİRİNE GÖRE			
	Nev'i	Hâne	Mücerred	Mu'af	Hâsılatı	Hâne	Mücerred	Mu'af	Hâsılatı
Afşar	tk	66	17	-	1724	178	82	4	3600
Ağcakilise	t	38	10	2	4143	47	27	-	4600
Akkaya (Hâsılı Mesûdî ile)	t	+	+	+	+	27	18	-	-
Argunşeh-Argunşa	tv	34	18	-	1490	37	24	-	2910
Arıklar	im	129	44	2	7210	228	95	1	9710
Bâdâmca	t	34	10	-	2881	44	17	-	3500
Bağözü	t	34	3	1	2336	27	11	-	3300
Balluca	t	+	+	+	+	8	7	-	400
Başvîrân	tv	6	-	-	729	9	2	-	1000
Beğdili	tk	52	22	-	2818	148	35	1	3400
Çaykışla	tv	12	3	-	1228	28	12	-	2924
Çehârşenbe	tk	18	-	-	-	73	17	-	1518
Çeşt köyü	t	21	7	-	1517	35	16	-	2430
Çevlik	tkmv	58	36	-	1755	147	53	1	4549
Değirmenözü n.d. Karaoğlan	t	50	13	-	4621	98	62	-	7359
Deliller	t	10	1	-	1054	29	20	-	1820
Eğzen	tv	26	8	-	2036	47	46	-	2500
Felikkilise	t	21	7	-	2479	35	27	-	3800
Gökdere	v	25	7	-	1409	54	41	1	2444
Göl	t	8	1	-	742	15	15	1	1000
İnal	tv	37	20	-	3812	73	30	3	6600
Karaboya	t	14	5	-	1267	42	39	1	2000

t: Timar Köyü

v: Vakıf Köyü

m: Müsellem Köyü

k: Kürekçi köyü

+: Tahrirde olmayan köy

TABLO II. KARGI'YA BAĞLI KÖYLERİN NÜFÜS VE HÂSILATI

KÖYLER	1521 TAHRİRİNE GÖRE					1579 TAHRİRİNE GÖRE			
	Nev'i	Hâne	Mücerred	Mu'af	Hâsılatı	Hâne	Mücerred	Mu'af	Hâsılatı
Karakilise	tv	61	30	8	3316	117	116	2	5500
Karapürçek	t	20	7	-	1417	39	36	-	2000
Karı (Hâne ve hâsılı Mesûdlu ile)	t	+	+	+	+				
Kımközü (hâsılı Bağözü ile)	t	7	5	-	606	8	-	-	
Kızılsin	t	9	-	-	650	10	5	1	800
KurdGâzî	tk	15	4	-	500	18	4	-	1000
Mesûdlu (ve Karı)	t	69	13	1	5150	91	45	-	7250
Mora	tv	41	15	-	1848	66	73	5	4666
Obruk	t	24	4	-	1787	15	9	-	2000
Ortaluca	t	25	9	-	2059	56	54	1	3000
Ovaluca	t	35	19	1	2987	58	29	1	3300
Öküz	tm	43	32	3	2732	83	81	-	5950
Pelidcık	tm	79	26	2	5995	118	54	-	8000
Pelitözü	tv	39	12	-	2058	36	27	1	3260
Rûnkuş	tkmv	108	46	-	8499	306	80	3	10870
Saraycık	t	12	5	1	885	27	14	-	2000
Sinânözü	tv	11	4	-	1730	22	8	-	1500
Vırancık	t	29	11	1	2568	62	43	1	3900
Yalmansaray	t	4	4	-	339	13	15	-	1000
Yaycılar	tm	17	7	-	947	25	27	1	1350
Yazıkilise n.d. Dereköy	v	9	4	-	704	28	12	-	791
Zeytünözü	t	12	4	-	1237	33	21	1	1700
YEKÛN		1362	493	22	93265	2660	1449	30	141251

TABLO III.

	1520 TAHRİRİNE GÖRE			1578 TAHRİRİNE GÖRE	
	Tımar Beyinin Adı	Hâsılı		Tımar Beyinin Adı	Hâsılı
1	Zeâmet-i benâm-ı Necib veled-i Hızır Beğ	15723	1	Şeyhî	8300
2	İlyâs	2017	2	Sinan	7050
3	İsmail	4276	3	Mehmed bin Pîri	5895
4	Hasan, Ali veledân-ı -Ahmed, Hızır veled-i Şah Çelebi, Mehmed veled-i Emirze, Kaplan veled-i Cemâl, Mustafa veled-i Yûsuf, Cafer birâderler-i İsmail, Şah Veled veled- dân-ı Ömer, Evlâdı Hacı Çelebi	34055 *	4	İsmail	4999
5	Hızır, Dâvud, Hüseyin, Haydar, Mahmûd, Ali an evlâd-ı Esenlü	21744*	5	Mehmed	4700
6	İshak, Mustafa	8300*	6	Mehmed bin Receb	4600
7	Durak, Budak, Mehmed, İskender	4372 **	7	Kaya	3000
8	Süleyman Serasker-i Kargı ve Halil birâder-i o	7559*	8	Mustafa	3000
9	Yûsuf	2354	9	Dâvûd	3000
10	İsmail, Şehsuvar	<i>sin</i>	10	Halil bin Mehmed	2000
11	Şehsuvar	1616	11	Süleyman, Ahmed, Mustafa	5000
			12	Hüssâm	5000
			13	Ahmed bin İmâm	4500
			14	Mehmed bin Budak	3000
			15	Mustafa	3000
			16	Mehmed	2200
			17	Mehmed bin Ahmed	2000

* bâ eşkün

** müşterek be- nevbet

TABLO III.

1520 TAHRİRİNE GÖRE			1578 TAHRİRİNE GÖRE	
Tımar Beyinin Adı	Hâsılı		Tımar Beyinin Adı	Hâsılı
		18	Pîrî	7900
		19	Mehmed bin İshak	4000
		20	Dâvûd	2500
		21	Mahmûd, Hacı bin Ali	2200
		22	Hasan	2000
		23	Mehmed bin Mihmâd	4999
		24	Mehmed	2000
		25	Ahmed bin Budak	3000
		26	Mahmûd	7964
		27	Mehmed bin Sinan	2200
		28	Hüseyin	2000
		29	Kemâl	3000
		30	Eflâk Geyvân bin Abdullah	3000
		31	Mustafa	2825
		32	Mustafa	2950
		33	Hüseyin	2000
		34	Hızır	3000
YEKÛN	107793			128782

